

1. KAPITOLA

KRÁĽOVNÁ NEFERTITI A JEJ BEZTVÁRNY BOH

Mohammed es-Senussi bol prvým človekom, ktorého zrak na nej spočinul. Práve po obedňajšej prestávke spolu so svojimi spolupracovníkmi objavili kráľovskú bustu, ktorá bola značne poškodená, a neďaleko našli dôkazy o ďalších krehkých kúskoch. Zjavne narazili na nezvyčajné miesto. Es-Senussi ako najopatrnejší a najskúsenejší vo vykopávkach poslal všetkých ostatných preč, pretože sa obával, že by mohli poškodiť jemné sochy, ktoré sa tu nachádzali, a pokračoval v práci sám. V miestnosti bola vyše metrová vrstva sutiny, ktorú es-Senussi, ako už mnohokrát predtým, veľmi opatrne odstraňoval archeologickou motyčkou. Na sebe mal ako zvyčajne širokú tuniku, ktorá bola kedysi biela, ale teraz už značne obnosená, na hlave čiapku, ktorá mu zakrývala nakrátko zastrihnuté čierne vlasy, a takto pomaly postupoval k východnej stene miestnosti, pričom cestou našiel niekoľko úlomkov sochy.¹

Es-Senussi a jeho spolupracovníci, ktorých mal na starosti, vykonávali vykopávky v tejto oblasti už viac ako rok, keď narazili na zvyšky rozsiahleho komplexu, ktorý, ako sa ukázalo, bol hotový poklad plný skulptúr, sôch a plastík. V neveľkom priestore, v ktorom es-Senussi teraz pracoval, sa ich nachádzalo nezvyčajne veľké množstvo, natlačené tesne jedna vedľa druhej. Po tom, čo objavil niekoľko menších fragmentov zahrabaných v suchom blate a piesku, natrafil na krk sochy v životnej veľkosti s prekvapivo živými farbami.

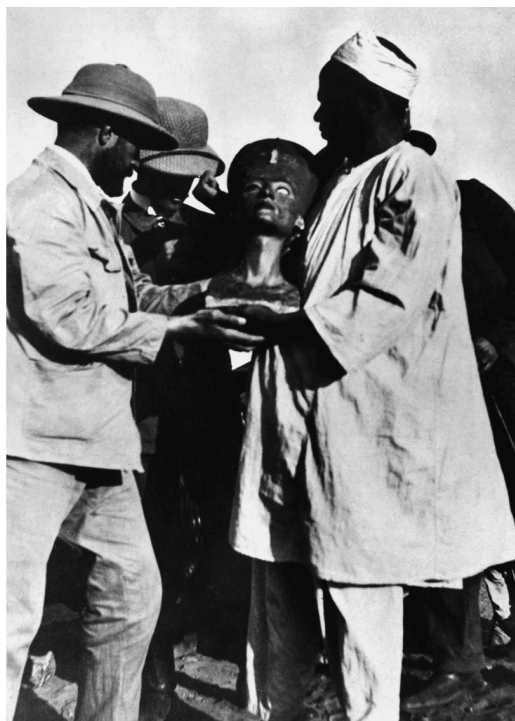
Es-Senussi odložil motyčku a pokračoval v práci holými rukami. Neboli to obzvlášť jemné ruky, keďže patrili impozantne vysokému

a korpulentnému mužovi, akým bol es-Senussi, no napriek tomu preukázal znamenitú jemnosť pri manipulácii s krehkými úlomkami. Klakol si do hliny a prstami ohmatával sochu. Pomaly sa spod sutín vynorila kužeľovitá koruna.

Vykopávanie sochy bolo náročné, pretože zvyšné kusy boli pochované neďaleko a museli sa vykopáť ako prvé, ale nakoniec es-Senussi predsa len rozoznal bustu ženy ležiacej tvárou dolu. Keď sochu zdvihol zo zeme a otočil ju, naskytl sa mu pohľad na jej tvár: ako prvému človeku po približne 3 244 rokoch. Zápis v jeho denníku zo 6. decembra 1912 hovorí: „Tie farby vyzerajú, akoby boli práve nanesené. Vynikajúce spracovanie. Nemá zmysel to opisovať: treba to vidieť na vlastné oči.“²

Es-Senussi uvidel úžasne symetrickú tvár s bronzovým odtieňom pleti, výraznými lícnymi kosťami, očami mandľového tvaru a plnými, ostro vykrojenými perami. V kútikoch úst boli jemné záhyby, takmer náznak úsmevu. Busta bola priam zázračne zachovalá, s výnimkou drobných poškodení na ušiach a chýbajúcej intarzie jedného oka. Na buste sa nenašlo žiadne meno, ale kráľovská koruna hovorila jasnou rečou: es-Senussi držal v rukách kráľovnú. Fotografia, ktorá vznikla po tom, ako es-Senussi zavolať ostatných, aby si prezreli jeho nález, ho zachytáva, ako drží kráľovnú v náručí, jednou rukou podopiera jej váhu, druhou opatrne vyvažuje hmotnosť hlavy a s výrazom, v ktorom sa mieša intenzívna hrdosť s opatrnosťou, hľadá na svoj poklad. Kráľovná mu pohľad neopätuje, upiera ho do diaľky, akoby nedotknutá vzrušením, ktoré vyvoláva, a neuvedomuje si, že je, alebo sa čoskoro stane, najslávnejšou tvárou staroveku.

Socha bola súčasťou väčšej záhady. Našla sa v lokalite Amarna, na polceste medzi dvomi veľkými mestami starovekého Egypta, Menneferom na severe a Wasetom na juhu. Ruiny zostali dlho nepovšimnuté, pretože boli bezvýznamné v porovnaní s veľkými pyramídami v Gíze neďaleko Menneferu alebo palácmi a chrámami vo Wasete. Postupne sa však v priebehu minulého storočia podarilo odhaliť základy budov a hrobov a archeológovia naznačili, že tu kedysi existovalo veľké mesto, hoci nikto nepoznal jeho názov.³ Hrobky a sochy, ako napríklad tá, ktorú objavil es-Senussi, nasvedčovali tomu, že mesto obývali kráľ a kráľovná. Nakoniec sa po rokoch hľadania našli nápisy, ktoré odhalili jej meno. Busta zobrazovala

Es-Senussi držiaci bustu Nefertiti, ktorú práve vykopali v dielni sochára Thutmoseho.
(Archív Freiburskej univerzity)

kráľovnú Nefertiti, Pani z milosti, Velebenú velikánku, vládkyňu Horného a Dolného Egypta a manželku kráľa Amenhotepa IV. Kto bola táto záhadná kráľovná?

Starí Egypťania si starostlivo uchovávali záznamy o svojich kráľoch a kráľovných, ale ani Nefertiti, ani Amenhotep IV. sa v nich nenašli. V priebehu vykopávkov sa vynárali ďalšie a ďalšie záhady. Mesto muselo byť postavené narýchlo, z hlinených tehál, preto sa z neho zachovalo tak málo. Zrejme ho opustili tí istí ľudia, ktorí ho postavili. Rovnako záhadná bola aj skutočnosť, že ich sochy, ako napríklad busta Nefertiti, sa nepodobali ničomu, čo sa našlo v starovekom Egypte. A prečo na jej inak dokonalej tvári chýbalo jedno oko? Na jeho získanie bola vypísaná odmena, ale ani es-Senussi, ani nikto iný ho nikdy nenašiel.

Jedna vec sa ukázala pomerne rýchlo: es-Senussi sa prekopal do skladu, ktorý patrilo sochárovi. Sochári sa v starovekom Egypte nepodpisovali na svoje diela, ale menovka na postroji nájdenom v tomto areáli identifikovala majiteľa ako istého Thutmoseho, vďaka čomu sa stal raritou, umelcom zo staroveku, ktorého poznáme podľa mena. Súdiac podľa veľkosti jeho areálu bol Thutmose dobre situovaný. Celý komplex bol obklopený múrom a dalo sa doň dostať cez jedinú bránu, ktorá bola pravdepodobne strážená. Pozostával z veľkorysého nádvorja, ktoré poskytovalo prístup k niekoľkým budovám vrátane dielni a nevelkých obytných priestorov pre učňov. Najpôsobivejšie však boli obytné priestory Thutmoseho a jeho rodiny, ktoré zvoľna prechádzali do záhrady s veľkou studňou, čo bolo v tejto vyprahnutej krajine veľmi dôležité. Hneď vedľa obytných priestorov sa nachádzala sýpka so štyrmi nádobami na jačmeň a pšenicu. Tieto obilniny nielenže uživil členov rodiny, ale postačovali aj na chod dielne počas celého roka. V hospodárstve bez peňazí mohlo obilie slúžiť i na uchovanie bohatstva, podobne ako zlato, ktoré sa dalo vymeniť takmer za čokoľvek.⁴

Ďalším znakom Thutmoseho významného postavenia bolo umiestnenie jeho areálu ďaleko od rieky Níl s jej rušnými nábrežiami. Za nimi sa nachádzali sklady rôzneho tovaru, ktorý prichádzal loďami, ako napríklad pšenica, jačmeň, pivo a dobytok. Potom nasledovala časť mesta, kde boli prevažne dielne, hoci Thutmoseho komplex medzi ne nepatrilo. Ten sa nachádzal v pokojnejšej, obytnej časti situovanej ďalej vzadu, takmer na okraji mesta. Za jeho dielňou, kdesi v diaľke, sa krčili robotnícke dediny, učupené v blízkosti lomov, kde sa vykonávala ťažká práca na ťažbe kameňa. Keďže v Thutmoseho dielni sa našli aj ďalšie sochy kráľovnej Nefertiti, bolo nepochybné, že sochár sa tešil osobitnej kráľovnej priazni. Vďaka trepezlivej práci ľudí ako es-Senussi na vykopávkach sa pomaly dostávala na svetlo sveta jedna z najneobvyklejších epizód egyptských dejín.

Nefertiti a Amenhotep vyrastali dvesto kilometrov južnejšie v starovekom meste Waset (dnešný Luxor, gr. Téby), ktoré bolo v tom čase s približne 80 000 obyvateľmi jedným z najväčších miest na svete. Predstavovalo južný stred centrálnej oblasti Egypta, ktorá sa rozprestierala od ústia Nílu na severe asi osemsto kilometrov proti prúdu rieky až po Waset na juhu. Kedysi bol Waset len obyčajnou obchodnou stanicou slúžiacou na

obchod so Sudánom, ale už mnoho generácií pred Nefertiti sa stal hlavným mestom, ktoré sa pýšilo veľkými chrámami s gigantickými stĺpmi a alejou na procesie lemovanou sfingami. Na druhej strane rieky sa nachádzalo Údolie kráľov, kde boli stovky rokov pochovávaní faraóni a panovníci. Vyrastať vo Wasete pre Nefertiti a Amenhotepa znamenalo vyrastať uprostred pamiatok minulosti, oneskorencov histórie.

Ak staroveká história vo Wasete dýchala z každého kúta, nebolo to nič v porovnaní so severným koncom Egypta, Gízou, kde vládcovia Starej ríše pred viac ako tisíc rokmi dali postaviť tri gigantické pyramídy, z ktorých jednu strážila obrovská sfinga. V podstate všetko v Egypte bolo navrhnuté tak, aby človek priam bytostne pocítil váhu minulosti. Egypt viac ako ktorákoľvek iná kultúra na svete investoval obrovské zdroje do úsilia vzdorovať času. Nielen faraóni, ale aj urodzení ľudia a vlastne všetci, ktorí si to mohli dovoliť, upierali oči na večnosť (o túžbach obyčajných ľudí, tých, ktorí stavali chrámy a pohrebne komory, sa vie len málo). Hrobky ukryté hlboko v pyramídach a vytesané do skalných útesov boli vybavené všetkým, čo by sa zosnulým mohlo po smrti hodiť, od jedla až po nahé spoločníčky.⁵ Pochovávanie a spomínanie na mŕtvych je určite typické pre všetky ľudské spoločnosti, ale v Egypte sa mŕtvi nielen pochovávali a uchovávali sa spomienky na nich v pamäti, ale doslova sa uchovávali aj ich telesné schránky.

Amenhotepov otec Amenhotep III. bol typickým predstaviteľom tohto kultu minulosti. Zdedil zjednotený Egypt s množstvom vazalských štátov siahajúcich až po Mezopotámiu. Amenhotep III. mal k dispozícii ohromné zdroje a rozpútal ambiciózný stavebný projekt, ktorého stredobodom bol veľký staroveký chrámový komplex v Karnaku.⁶ Niektoré jeho časti obnovil – obnova bola totiž jednou z požiadaviek, ktoré pamiatky minulosti kládli na súčasnosť.⁷ Amenhotep III. sa však neuspokojil s jednoduchou obnovou, ale prestaval aj ďalšie chrámy, a to v oveľa veľkolepejšom štýle, vrátane starovekého chrámu v Luxore s obrovskou kolonádou.

Keď Amenhotep III. v roku 1351 pred n. l. zomrel, jeho syn Amenhotep IV. dohliadal na otcovu mumifikáciu a pohrebne rituály, ako sa vyžadovalo pred nástupom na trón. Potom sa oženil s Nefertiti a určil ju za svoju hlavnú manželku. Pre faraónov bolo manželstvo vecou politiky

a v minulosti si mnohí faraóni brali za hlavné manželky svoje sestry alebo iné príbuzné, no okrem toho uzatvárali vedľajšie manželstvá s cudzími princeznami, ktoré predstavovali výhodné spojenectvá. Nefertiti nemala kráľovský pôvod, ale možno vyrastala ako chránenkyňa alebo dokonca dcéra vplyvného pisára a správcu Aja.⁸ Dvor bol zvyknutý na silné ženy – matka Amenhotepa III. bola mocnou sprostredkovateľkou a mala vplyv na dvore aj po manželovej smrti. Po nástupe Amenhotepa IV. na trón a jeho sobáša s Nefertiti bola kontinuita rodu zabezpečená.

Nefertiti a Amenhotep však nemali záujem o kontinuitu. Namiesto toho chceli porušiť tradíciu, aspoň pokiaľ ide o stavby a inštitúcie. Začali tým, že strategicky zanedbali jednu z najviditeľnejších pamiatok: obnovený chrámový komplex v Karnaku, ktorý bol zasvätený významnému bohu Amonovi.⁹ Kňazi zodpovední za údržbu jeho chrámu boli primerane vplyvní. Zanedbanie príbytku tohto boha znamenalo zamerať sa na samotné centrum moci. Čo bolo ešte horšie, Nefertiti a Amenhotep IV. vyzdvihovali relatívne menej významného boha Atona. V priebehu niekoľkých rokov sa starý poriadok Wasetu s bohom Amonom a jeho gigantickým chrámovým komplexom v centre rozpadol a do popredia sa dostalo uctievanie nového boha.

V polyteistickom svete starovekého Egypta nebolo nič nezvyčajné, keď jedného boha vystriedal iný. (Samotný Amon vznikol spojením dvoch predchádzajúcich bohov.) Takéto zmeny sa však museli zavádzať postupne a opatrne, nie násilným spôsobom, akým Nefertiti a Amenhotep zvrhli Amona a povýšili Atona do pozície najvyššieho boha. Nefertiti a Amenhotep však neboli spokojní ani s týmto náhlym zvratom. Zanedbávali všetkých ostatných bohov a čoraz viac začali považovať svojho Atona za jediného dôležitého boha. Niet divu, že všetci tí, ktorí investovali do starého poriadku – nielen veľký počet Amonových kňazov, ale aj väčšia časť vládnucej elity –, boli nespokojní a bránili sa.

Práve uprostred tohto boja o moc dospeli Nefertiti a Amenhotep k radikálnemu rozhodnutiu zanechať všetko za sebou: chrámy, pohrebne hrobky svojich predkov, celé mesto posiate pamiatkami minulosti vrátane mnohých zasvätených Amonovi. Celý dvor, sochára Thutmoseho nevynímajúc, zbalili na bárky a odplavili sa dvesto míľ po prúde rieky, aby začali odznova.¹⁰

Keď tam Nefertiti a Amenhotep IV. prvýkrát dorazili, neexistovalo tam vôbec žiadne obydlie, len pás púšte ohraničený z jednej strany Nílom a z ďalších troch impozantnými skalnými útesmi.¹¹ Nové mesto malo byť niečím nezvyčajným: plánovaným mestom postaveným od základov.

Nové mesto malo byť oslobodené od záťaže minulosti a výlučne zamerané na nového boha, ktorého meno nieslo: Achetaton, Atonov obzor. (Dnešný názov Amarna je odvodený od kmeňa, ktorý sa tam neskôr usadil.) Mesto bolo postavené okolo Veľkého a Malého Atonovho chrámu, medzi ktorými sa nachádzal Veľký palác. Všetko ostatné bolo orientované okolo tejto symbolickej línie. Achetaton, Atonov obzor, bol úplnou novinkou, mestom s presnými geometrickými osami, chrámami a vládnyimi budovami usporiadanými v pravom uhle a jasne vymedzenými a naplánovanými dielňami a robotníckymi dedinami. Je zrejme, že Nefertiti a jej manžel po opustení starého hlavného mesta neopustili svoju vášeň pre obrovské stavebné projekty: ich plán vybudovať celé mesto bol rovnako gigantickým počínom ako výstavba veľkých pyramíd v Gíze.

Bol tu však jeden podstatný rozdiel: všetko sa muselo postaviť rýchlo a v náhlivosti, lacno a na okamžité použitie.¹² Výsledkom bolo, že takmer všetko sa stavalo z hlinených tehál, kameň bol vyhradený len na stĺpy a veľké chrámy. To však neznamenalo, že by paláce neboli elegantné. Steny paláca, vrátane kráľovskej spálne, boli dômyselne zdobené. Nefertiti bola nezvyčajná kráľovná nielen preto, že nebola z kráľovskej krvi, ale aj preto, že sa so svojím manželom zrejme delili o spoločnú spáľňu – možno aj to bola súčasť revolúcie, ktorú uskutočnili a ktorá otriasla krajinou.¹³ Ich palác sa nachádzal priamo pri rieke, takže Nefertiti a jej manžel si mohli vychutnať každý závan vánku, ktorý im táto vyprahnutá časť Egypta dokázala poskytnúť. (Nefertiti, podobne ako mnohé egyptské kráľovné, si oholila hlavu, čo jej v púštnej horúčave prinášalo vítané ochladenie a umožňovalo nosiť parochne na rôzne príležitosti.¹⁴) Na dovŕšenie revolúcie sa Amenhotep IV. zbavil mena svojich predkov a nazval sa Achnaton. Nefertiti si ponechala svoje meno, ale pridala k nemu pomenovanie pre slnko alebo slnečný kotúč (*aton*) ako súčasť jej druhého mena, Neferneferuaten alebo Krásna je krása Atonu.¹⁵ Obaja si sľúbili, že nikdy neopustia nové mesto s novými chrámami zasvätenými ich novému bohu.

Na znak definitívneho skončovania s minulosťou Nefertiti a Achnaton vyžadovali, aby boli zobrazovaní v novom štýle, a preto bolo nové mesto atraktívne pre sochárov ako Thutmose, ktorí dychtli po nových zákazkách. Hoci vizuálne stvárňovanie v starovekom Egypte nebolo v žiadnom prípade nemenné, v priebehu stáročí pretrvávala až pozoruhodná miera kontinuity. Pyramídy, sfingy, obelisky, výzdoba truhiel a hrobiek boli súčasťou zdedeného repertoáru. Faraóni v trojrozmerných sochách robili pomyselný krok vpred alebo sa v dvojrozmerných reliéfoch natáčali z boku, aby ich mohli vyobraziť z charakteristického profilu. Od sochárov a maliarov sa neočakávali inovácie, originalita sa nepovažovala za prínos, ale práve naopak za nedostatok.

Toto všetko sa zmenilo v novom meste, kde Thutmose a jeho kolegovia porušili tradície a našli spôsob, ako divákovi naznačiť, že Nefertiti a Achnaton boli iným druhom panovníkov ako ich predkovia, a preto si vyžadovali iný druh umenia. Tento nový štýl sa dnešným pozorovateľom niekedy zdá prehnaný a zvláštny.

Pri pohľade z profilu boli Nefertiti a jej manžel vyobrazovaní s predĺženými čeľuťami a ústami, takže ich tváre sa trochu ponášali na psie ňufáky, a hlavy posadené na neprirodzene dlhých krkoch mali naklonené dopredu. Najzvláštnejšie zo všetkého boli zadné časti ich hláv, ktoré pôsobili ako neprirodzene dlhé. Dokonca aj Thutmoseho maľovaná busta Nefertiti, ktorú vykopal es-Senussi, niesla stopy týchto znakov vrátane predĺzenej koruny – ktovie aká hlava sa pod ňou skrývala – a dlhého krku nakloneného dopredu. Ďalšou inováciou bolo androgýnne zobrazovanie Achnatona, ktorý bol často vyobrazovaný so ženskými prsiami a širokými bokmi, v dôsledku čoho si ho archeológovia v devätnástom storočí niekedy mýlili so ženou.¹⁶

Egyptské maliarstvo a sochárstvo nebolo naturalistické, preto neexistuje dôvod domnievať sa, že Nefertiti a Achnaton skutočne vyzerali takto, rovnako ako neexistuje dôvod domnievať sa, že Egypťania chodili bokom.¹⁷ V starovekom Egypte malo maliarstvo a sochárstvo bližšie k písmu, vysoko abstraktnému systému vizuálnej komunikácie. Koniec koncov aj hieroglyfy boli štandardizované obrázky, ktoré označovali myšlienky a kombinácie zvukov, takže Egypťania boli zvyknutí čítať maľby, reliéfy

Skúšobný kus Achnatona, vápenec, naznačujúci predĺžené hlavy a tváre s predĺženými črtami typickými pre achnatonské obdobie.
(Metropolitné múzeum umenia, New York)

a sochy symbolicky. Napríklad predĺžené hlavy a pretiahnuté tváre Nefertiti a Achnatona mohli byť vnímané ako zodpovedajúce tvaru korún, akoby títo ľudia boli predurčení na to, aby ich nosili. Alebo boli zobrazovaní ako tí, ktorí získali svoje tvary podobné korunám, pretože kráľovská hodnosť sa im stala druhou prirodzenosťou, vďaka čomu vyzerali odlišne od ostatných. (Ani farba pleti sa nezobrazovala naturalisticky. Egypťskí umelci používali rôzne odtiene od svetlohnedej až po takmer čiernu, ale tieto odtiene len málo vypovedali o rase zobrazovanej osoby, čiastočne preto, že starí Egypťania neviazali národnosť na pojem biologickej rasy. Ľudia boli Egypťania, ak hovorili po egypťsky a žili ako Egypťania.¹⁸)

Nové obrazy boli významné aj preto, že sa viazali na nového boha Atona. Zvyčajne boli ostatní bohovia vnímaní ako sprostredkovatelia, ale Nefertiti a Achnaton, teraz už stabilne usadení vo svojom novom meste, tento systém narušili a prezentovali sa ako jediní sprostredkovatelia medzi svojim bohom a všetkými ostatnými.¹⁹ Na mnohých vyobrazeniach

ich možno vidieť, ako sa vyhrievajú v Atonových lúčoch ako jediní priami príjemcovia životodarnej sily tohto boha. Na mnohých z týchto vyobrazení sú aj ich deti, čo bolo tiež pomerne nezvyčajné, a vďaka tomu vznikli zaujímavé rodinné scény. Je pravdepodobné, že mnohé z týchto podobizní, ktoré sa našli v domoch šľachticov, sa používali ako liturgické predmety, ku ktorým smerovali modlitby a rituály.²⁰

Thutmoseho busta Nefertiti mohla slúžiť na podobný účel, ale pravdepodobnejšie je, že táto busta slúžila ako model, na ktorom mohol ukázať svojim pomocníkom a učňom, ako by mala byť kráľovná stvárnená – čo by vysvetľovalo aj chýbajúce oko –, ako príležitosť pre Thutmoseho predviesť svoje umenie. Es-Senussi našiel v Thutmoseho komplexe mnoho ďalších príkladov modelov a rozpracovaných diel, ktoré nám ukazujú, ako sa vyrábali kamenné sochy. Thutmose najprv vymodeloval tvár pomocou vosku alebo hliny, potom vyhotovil sadrový odliatok, ktorý možno ukázal samotnej Nefertiti, a až potom vytesal sochu do kameňa.²¹

Použitie busty Nefertiti ako modelu vysvetľuje aj extrémnu symetriu sochy, ktorá mnohých pozorovateľov zaujala ako znak najvyššej krásy – no veľmi sa líši od dokončených podobizní Nefertiti, ktoré vytvorili Thutmose a ďalší sochári. Sochári používali systém merania proporcií na základe šírky prsta a busta Nefertiti tomuto systému merania dokonale zodpovedá.²² To naznačuje, že busta je akousi abstrakciou, modelom určeným na demonštráciu, z ktorého boli odstránené všetky osobné zvláštnosti a symbolické významy, čo sťažuje pochopenie iných podobizní kráľovnej. Nech už je to akokoľvek, nové zobrazenia Nefertiti a Achnatona pomohli etablovať Atona ako nového boha, ale aj ako nový druh boha, čo znamenalo, že aj Aton si vyžadoval novú formu vizuálneho zobrazenia. Aton bol spočiatku zobrazovaný ako božstvo s hlavou sokola, ale postupne nadobudol podobu slnečného disku. Potom umelci posunuli túto myšlienku ešte ďalej a vytvorili z neho symbol samotného svetla.

Tento proces abstrakcie sa už nedal znázorniť vizuálne, preto vrcholné zobrazenie nového boha nenachádzame v sochárstve, ale v písme: „Veľký hymnus na Atona“. Tento hymnus sa našiel napísaný v pohrebnej komore v Achetatone, kde sa úryvky z *Knihy mŕtvych* mohli umiestniť preto, aby

Vyrezávaný vápencový reliéf Achnatona, Nefertiti a ich troch dcér,
ako sa vyhrievajú v lúčoch boha slnka Atona.

(Egyptská galéria, Neues Museum, Berlín. Fotografia: Gary Todd, WorldHistoryPics.com)

sa zabezpečil plynulý prechod mŕtveho do podsvetia. (Niektoré súkromné hrobky v Achetatone skutočne obsahujú zaklínadlá zo 151. kapitoly *Knihy mŕtvych*.²³) Začína sa chválou Atona, tak ako iné hymnusy chválili skoršieho boha slnka, a to opisom porážky temnoty, oslavou východu slnka a smútkom nad západom slnka. Potom však tento hymnus zachádza oveľa ďalej a vyzdvihuje boha Atona ako živiteľa všetkého života na zemi od rastlín a zvierat až po ľudí. Aton je boh,

*vďaka ktorému v ženách rastie semeno,
ktorý zo semena tvorí ľudí,
ktorý v matkinom lone živí syna,
ktorý ho čičíka, aby utíšil jeho slzy.
Živiteľ v lone,
darca dychu,
aby vyživil všetko, čo stvoril.*²⁴

Je to boh, ktorý podporuje všetok rast, princíp, ktorý umožňuje každý jeden nádych, ako aj samotný život.

Abstrakcia a koncentrácia hymnusu pokračuje aj ďalej. Tento boh nielenže udržiava všetok život, ale je zodpovedný aj za to, že stvoril celú zem. „Ty si stvoril zem zo svojej vôle, ty sám. / Všetky národy, stáda a čriedy.“ Aton je bohom stvoriteľom, ktorý stvoril všetko, a to úplne sám, bez pomoci iného boha. Pre nás, ktorí sme zvyknutí na monoteizmus, je ťažké v plnej miere pochopiť radikálnosť tejto myšlienky. Pre spoločnosť, ktorá bola zvyknutá na existenciu viacerých bohov fungujúcich vedľa seba a vo vzájomných spletitých vzťahoch, to musel byť šok takmer sa vymykajúci ich chápaniu.

„Veľký hymnus“ sa niekedy pripisuje Achnatonovi, čo dáva zmysel vzhľadom na jeho úzku identifikáciu s týmto bohom, ale mohla ho napísať aj Nefertiti, ktorá sa často spája s najvýznamnejším egyptským pisárom. V minulosti kráľovské manželky zvyčajne zohrávali v uctievaní bohov menšiu alebo prinajmenšom podriadenú úlohu, ale Nefertiti mala v Atonovom kulte rovnakú funkciu ako jej manžel.²⁵ Zaujímavé je, že „Veľký hymnus“ sa spočiatku zameriava na ženské telo, na to, čo v ňom vyživuje a udržiava nenarodený život. Dokonca opisuje proces samotného pôrodu: „Keď vychádza z lona a čaká ho prvý nádych / v deň jeho narodenia / ty otváraš doširoka jeho ústa / ty naplňuješ jeho potreby.“ Hoci sa Aton stáva čoraz transcendentnejším bohom, tu je zobrazený ako umožňujúci zrod v detailoch, ktoré zaznamenávajú skúsenosť. A „Veľký hymnus“ sa končí vzývaním Nefertiti, „veľkej kráľovnej“, „Vládkyne dvoch zemí / Neferneferuaten Nefertiti žijúcej naveky“.

Revolúcia v umení, ktorá sa odohrala v Achetatone, je pripomienkou úzkeho vzťahu medzi umením a náboženstvom ako spriaznenými formami vytvárania významu. V súvislosti s minulosťou máme tendenciu premietiť naše súčasné predstavy a kategórie do spoločností, ktoré ich takmer určite nepoznali. Rozlišovanie medzi umením a náboženstvom – naznačujúce, že umenie možno oddeliť od náboženstva a náboženstvo od umenia – je jedným z týchto predpokladov. Revolúcia v Achetatone ukazuje, že v dávnej minulosti, a vlastne aj v mnohých dnešných spoločnostiach, je vytváranie zmyslu záležitosťou hľadania orientácie, ktoré zahŕňa základné otázky presahujúce jasne odlíšené oblasti umenia a náboženstva.

Achetatonská revolúcia sa skončila takmer tak náhle, ako sa začala. Nefertiti a Achnaton sa viac zaujímali o stavbu svojho nového mesta, uctievanie svojho nového boha a objednávanie nových sóch než o udržanie svojej ríše. Ich vazali, ktorí čoraz zúfalejšie žiadali o vojenskú pomoc, im písali z celej oblasti, často v akkadčine, vtedajšom jazyku Blízkeho východu, a na hlinených tabuľkách klinovým písmom. Starí nepriatelia vo Wasete nepochybne využili zanedbávanie ríše vo svoj prospech.²⁶

K týmto vplyvom sa pridali aj choroby. Tuberkulóza, malária a rôzne ďalšie nákazy boli pre Egypt typické, čo bol dôsledok života koncentrovaného v mestách. Existujú dokonca špekulácie, že rozhodnutie Nefertiti a Achnatona založiť nové mesto bolo pokusom uniknúť pred týmito chorobami. Choroby však nedali na seba dlho čakať a čoskoro im podľahlo aj ich mesto.²⁷ Nefertiti a Achnaton napriek týmto pohromám zostali verní svojmu sľubu, že nikdy neopustia svoje nové mesto. Keď Achnaton zomrel, slávnostne ho pochovali a jeho telo spočinulo v kráľovskej hrobke, ktorá bola vybudovaná na tento účel. Jeho rozchod s minulosťou nebol absolútny a na večnosť hľadel tradičným spôsobom. Možno dokonca pomýšľal na to, že jeho mesto, ktoré založil, bude raz obnovené na trvalejšom základe.

Ako vždy po smrti faraóna nástupníctvo malo zásadný význam. Po Achnatonovi nastúpili na trón dvaja veľmi krátko vládnucci faraóni, z ktorých každý vládol menej ako rok, a špekuluje sa, že jedným z nich mohla byť aj Nefertiti. Väčšia stabilita bola nastolená až vtedy, keď sa na trón dostal Achnatonov syn Tutanchaton, ktorý bol ešte dieťa, pod vedením vysokopostaveného pisára a správcu Aja (ten neskôr sám nastúpil na trón).

Stabilita si však vyžadovala zničenie všetkého, čo Nefertiti a Achnaton vytvorili. Tutanchaton si zmenil meno na Tutanchamón, aby tým dal najavo, že opúšťa novú vieru svojho otca a vracia sa k bohu Amonovi. Čo bolo ešte dôležitejšie, presťahoval dvor a všetko, čo k nemu patrilo, späť do Wasetu. Nezašiel však až tak ďaleko, aby Atonov kult úplne zakázal, a jeho vlastná hrobka, objavená s veľkou pompou začiatkom dvadsiateho storočia, dokonca obsahovala vyobrazenie Atona, akoby na pamiatku otcovho vynimočného experimentu. Éra Atona sa však v podstate skončila.